

СКАЗ ЯК АДЗІНКА СІНТАКСІСУ. КЛАСІФІКАЦЫЯ СКАЗАЎ

1. З гісторыі вывучэння паняцця ‘сказ’.
2. Сказ і яго асноўныя прыметы.
2. Тыпы сказаў паводле мэты выказвання і інтанацыі.
3. Тыпы сказаў паводле адносін выказвання да рэчаіснасці.
4. Тыпы сказаў паводле граматычнай структуры.

Літаратура:

1. Беларуская граматыка: У 2-х ч. Ч.2. Сінтаксіс / АН БССР. Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; рэд. М.В. Бірыла, П.П. Шуба. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – 327 с.
2. Беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя / Пад агул. рэд. Я.М. Адамовіча. — Мінск: Вышэйшая школа, 1989. – 303 с.
3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская мова: сінтаксіс, пунктуацыя / Л.І. Бурак. – Мінск: Універсітэцкае, 1987. – 320 с.
4. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя: Вучэбны дапаможнік для студэнтаў спецыяльнасці “Пачатковая адукацыя” / Пад агульн. рэд. Л.М. Грыгор’евай. – Мінск: Выш. шк., 2010. – 621
5. Леановіч, Р.С. Беларуская мова: сінтаксіс словазучэння і простага сказа: Вучэб. дапам. / Р.С. Леановіч. – Гродна: ГрДУ, 2002. – 118 с.
5. Яўневіч, М.С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы / М.С. Яўневіч, П.У. Сцяцко. – Мінск: Аверсэв, 2006. 286 с.

Задачы:

- 1) прасачыць гісторыю вывучэння паняцця ‘сказ’ у лінгвістыцы;
- 2) сфармуляваць азначэнне тэрміна ‘сказ’;
- 3 ахарактарызаваць асноўныя прыметы сказа;
- 4) разгледзець класіфікацыю сказаў.

Асноўныя паняцці:

Сказ, прэдыкатыўнасць, мадальнасць, сінтаксічны час, сказы апавядальныя, пыталыныя і пабуджальныя, клічныя і няклічныя, простыя і складаныя, сцвярджальныя і адмоўныя, сінтаксічна падзельныя і сінтаксічна непадзельныя, аднасастаўныя і двухсастаўныя, развітыя і неразвітыя, поўныя і няпоўныя, ускладненыя і няўскладненыя.

Сказ – самастойная, граматычна арганізаваная і інтанацыйна аформленая адзінка моўных зносін, якая выражае адносна закончаную думку і валодае граматычным значэннем прэдыкатыўнасці. *Ніякае багацце людзей не бывае даражэйшым за іх родную мову. (К-с)*

Прэдыкатыўнасць — гэта сінтаксічная катэгорыя, якая выражае ацэнку рэчаіснасці і паказвае, што сцвярджаецца або адмаўляецца ў сказе.

Катэгорыя прэдыкатыўнасці ўключае наступныя элементы:

- 1) Катэгорыю мадальнасці;
- 2) Катэгорыю сінтаксічнага часу;
- 3) Катэгорыю асобы.

Мадальнасць - гэта рэальнасць-нерэальнасць паведання + адносіны гаворачага да яго. Мадальнасць выражаецца:

- 1) Граматычнымі сродкамі;
- 2) Лексічнымі сродкамі;
- 3) Інтанацыяй.

Мадальнасць

аб'ектыўная

(суаднесенасць зместу сказа з рэчаіснасцю з пункту погляду рэальнасці-нерэальнасці падзеі)

Пасля абеду Лабановіч сабраўся прайсціся (К-с).

Гэй, думка ўдалая, мяне ты нясі на роднай старонцы — на Белаі Русі! (Куп.)

суб'ектыўная

(адносіны гаворачага да паведамлення)

Сястра, напэўна, прыедзе.

Сінтаксічны час паказвае, у якіх адносінах да моманту гутаркі знаходзіцца факт, з'ява рэчаіснасці (*Над палямі зіма хмары пуху нясе і ў сумёты яго высявае. (Пр.) Месячык ясны на нас пазіраў. (К-с) .*

Катэгорыя асобы вызначае адносіны паведамлення да асобы (*Мы паедзем адначываць. Люблю вясну).*

Класіфікацыя сказаў

I. *Па мэце выказвання:*

1) *апавядальныя (У свой абход ідуць над лесам хмаркі);*

2) *пытальныя:*

- *уласна-пытальныя (Прыйдзем сёння? - Так);*

- *пытальна-пабуджальныя (Чаму ж ты не заходзіш?);*

- *пытальна-рытарычныя (Хіба ж не любавалася роднай прыродай?)*

3) *пабуджальныя (Пачытайце мне. Трымаць інтэрвал! Хадзем з намі!)*

Скласці дыялог на вольную тэму, выкарыстоўваючы сказы розных тыпаў (апавядальныя, пыталыныя, пабуджальныя)

- А дзе вы жывяце ў Мінску?
- На вуліцы Якуба Коласа.
- Няўжо? А што там побач знаходзіцца?
- Універсам “Мінск”.
- Вось як!!! На гэтай жа вуліцы жыве мая сястра.
- А як яе прозвішча?
- Наумовіч.
- Таццяна?
- Так.
- Гэта ж трэба! Я з ёй разам працую!
- І яшчэ кажуць, што Мінск - вялікі горад і ўсе у ім чужыя!
- Які цесны свет!

2) *на інтанацыі:*

- клічныя (апавядальна-клічныя, пытальна-клічныя, пабуджальна-клічныя);
- няклічныя.

Заданне: перарабіце няклічныя сказы ў клічныя.

Хутка прыйдзе сапраўдная восень.

Наша мова - адна з самых мілагучных у свеце.

Цудоўная Белавежа вясной.

3) паводле адносін выказвання да аб'ектыўнай рэчаіснасці:

- сцвярджальныя (*Гасцінец, споўшы з пагорка, пераскакваў чыгунку і заварочваў у бок лесу. (В. Б.);*
- Адмоўныя:
 1. Агульнаадмоўныя (*Кветцы завяўшай ізноў не цвісці*);
 2. Прыватнаадмоўныя (*Не кожны асмеліцца пайсці туды*).

- Ці ўсе сказы, якія маюць у сваім складзе часціцу *не*, лічацца адмоўнымі?

Сцвярджальнымі паводле значэння лічацца сказы:

- 1) у якіх перад кожнай часткай састаўнога выказніка ўжываецца часціца *не*: *Не нарадзіцца дзень не можа*. (Луж.);
- 2) безасабовыя сказы, дзе састаўны дзеяслоўны выказнік мае звязку, выражаную безасабова-прэдыкатыўным словам *нельга* з адмоўем *не*: *Нельга не ўсміхнуцца ласкаваму сонцу, цёпламу ветру — вясне*. (Пестр.);
- 3) пытальныя сказы, у якіх ёсць адмоўе *не* і пытальныя часціцы *ці, хіба, няўжо*: *Хіба ж не праўда, што свая сарочка бліжэй да цела?* (І. М.)
- 4) пытальна-рытарычныя сказы, у якіх ёсць спалучэнні *хто не, як не* і пад.: *Як не думаць пра будучыню?*

4) На структуры:

- простыя (*Новы век над зямлёю займаецца скрозь*);
- складаныя (*У цемры тонуць лясы, гаі, а над рачулкай гаманлівай заводзяць песню салаўі. (К-с)*

Простыя сказы бываюць:

- Двухсастаўныя і аднасастаўныя (*Ва ўсіх сферах дзейнасці чалавек не можа абысціся без слова. (Віт.); Хвойнікі... Бярэзнікі... Дубровы... (А. В.) Ад поля веяла халадком. (Хадк.)*
- Неразвітыя і развітыя (*Шоргаюць лыжы.. (Луж.) Жыццё звяроў і птушак цікавіць мяне па-ранейшаму больш за ўсё іншае. (В. В.) ;*

- поўныя і няпоўныя (*Збажына нізка клоніцца буйным зернем да зямлі. (Астр.) Косцік аднойчы натрапіў на вельмі грыбное месца. Куды ні ступі — баравікі! Ды яшчэ якія! Адзін у адзін. Нагнешся падымаць, а пад кустом цэлая сямейка. (С. А.);*
- сінтаксічна падзельныя і сінтаксічна непадзельныя (*Густыя прыцемкі клаліся на зямлю; Ты хочаш прайсціся? — Але.);*
- ускладненыя і няўскладненыя (*Сніцца мне мой родны край, мая далёкая радзіма. Па старой замшэлай пушчы ходзіць вецер невідушчы. (Грах.)*

Заданні:

З неразвітых сказаў утварыць развітыя і запісаць іх.

1. Свеціць месяц.
2. Мінула восень і зіма.
3. Вёска жыла.
4. Даспяваюць вішні.
5. Рака не зварухнецца.

З тэксту выпісаць няпоўныя сказы і растлумачыць, чым абумоўлена адсутнасць пэўнага члена сказа.

- Мы свае газеты пішам, -- сказала Аленка.
- Газеты?
- І часопісы.
- А што вы там пішаце?
- Усё: апавяданні, вершы, заметкі розныя, часам крытыку на каго-небудзь напішам.
- А хто іх чытае?
- Усе чытаюць. Вывесім газету на сцяну – і чытаюць (К-с).

Заданні для самастойнай працы:

1. *Напісаць сачыненне на тэмы (на выбар),
выкарыстоўваючы пытальна-рытарычныя, пытальна-
набуджальныя, клічныя сказы:*

Дарагая сэрцу Беларусь.

Слаўна ў лесе!

Студэнцтва – шчаслівая пара.

2. Запісаць верш, даць характарыстыку простым сказам.

Пад казачным дубам
над Нёманам сінім
хлапец прызнаваўся ў кахані
дзяўчыне.

І рэхам той шэпт
адгукаўся між гаю:

...Кахаю, кахаю...

Я чула пяшчотнае,
шчырасці поўнае,
маё, беларускае, роднае, кроўнае,
такое раптоўнае,
такое чароўнае.

Такое ласкавае, цёплае, чыстае,
як сонца, агністае,
як Нёман празрыстае,
як казка, быліна, як песня,
жаданае,

дагэтуль зусім у жыцці не пазнанае,
вясновае слова ад шчырага сэрца.
Яно пражвінела над хвалямі ў рэчцы.
вятрыска шаптаў яго
з лісцем між гаю:
...Кахаю, кахаю...
Шапталі яго сенажаць і дуброва,
людзьмі перачутае,
некаму новае,
адзінае, дзіўнае, светлае слова -
кахаю... кахаю...
Кахаю...
Люблю...
Беларускаму краю
бясконца я слова "люблю" паўтараю.

(Данута Бічэль «Роднае слова»)